

החזות המקראית ומה שמאחוריה

לשון הרומן "קבורת חמור" כדוגמה של כתיבה בנוסח סופרי ההשכלה

הרומן "קבורת חמור" מאת פרץ סמולנסקין (1840–1885) הופיע לראשונה בווינה בשנת תרל"ג (1873). הוא נדפס בחמישה המשכים בירחון "השחר", שסמולנסקין היה ועורכו.¹ מהדורתו המתוקנת של רומן זה – האחרונה בחיי סמולנסקין – הופיעה בשנת תרמ"ג.²

דרכו של סמולנסקין בסוג כתיבה זה, הרומן, שהיה חדש בספרות העברית, נסללה במשך עשרים השנים שקדמו להופעתו של "קבורת חמור": תחילה ברומן ההיסטורי,³ ואחר כך ברומן הריאליסטי-האקטואלי.⁴ אף סמולנסקין עצמו, "קבורת חמור" לא היה הרומן הראשון שלו,⁵ אבל הוא "המעולה שברומאנים שלו מן הצד האומנותי",⁶ והיחיד שאף זכה למהדורה חדשה בימינו.⁷

כדרך הרומנים שקדמו לו בשנות החמישים והשישים של המאה ה-19 אף "קבורת חמור" נכתב בלשון שעל פני השטח נראית עברית מקראית מובהקת. הדבר ניכר באוצר המלים וצירופי המלים, בדקדוק ובכתיב.⁸

- * תמצית מאמר זה הרציני בכינוס שהוקדש לפרץ סמולנסקין במלאות 150 שנה להולדתו, שנערך באוקספורד ביוני 1991 מטעם Oxford Centre for Postgraduate Hebrew Studies.
1. שנה רביעית, חוברת ז, עמ' 401–416; ט, עמ' 521–544; י, עמ' 577–600; יא, עמ' 665–690; יב, עמ' 707–738. בסך הכול 122 עמודים, ובהם 53,155 מלים.
 2. בשנת תרל"ד הופיע "קבורת חמור" כספר לעצמו, והוא מהדורה סטראטיפית של הדפסת "השחר" בעימוד רצוף. הביבליוגרפים כותבים, שיצאה מהדורה נוספת בשנת תר"ם (1880); אולם לא מצאתיה. כאמור, המהדורה המתוקנת הופיעה בשנת תרמ"ג, והיא המקור לכל המהדורות שיצאו אחרי מות סמולנסקין.
 3. א' מאפו, אהבת ציון, 1853; אשמת שומרון, א–ב, 1865.
 4. ק' שולמן, מסתרי פאריז, א–ד, 1860–1857; א' מאפו, עיט צבוע, א–ג, 1863–1857; ד–ה, 1869; ש"י אברמוביץ, למדו היטב, 1862; האבות והבנים 1868; ועוד.
 5. קדמו לו "הגמול" (אודסה 1867), "התועה בדרכי החיים" (וינה 1868–1870) ו"שמחת חנף" (וינה 1872).
 6. י' קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך חמישי, תש"ט, עמ' 228; מהד' ב, תשט"ז, עמ' 197.
 7. ההדיר והוסיף מבוא דוד ויינפלד, ירושלים תשכ"ט (1968).
 8. מקוצר היריעה הושמט כאן הפרק על הכתיב ב"קבורת חמור". בין השאר נדונו בו סטיות מן הכתיב המקראי, כגון הכתיב החסר שבחסר במלים, שבמקרא הן נכתבו בכתיב "נורמלי".

אוצר המלים של "קבורת חמור" עובד במחשב במסגרת מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית.⁹ המילון הוקם בשנת 1959 כמפעל המדעי העיקרי של האקדמיה.¹⁰ המדור לעברית החדשה נחנך בשנת 1969, והוא מקיף את הספרות העברית לכל סוגיה בשנים 1750–1948. עד כה הועלו על המחשב למעלה מן 350 חיבורים ("מקורות"), ובהם קרוב להמישה מיליון מלים.

אוצר המלים

אוצר המלים של "קבורת חמור" טבוע בחותם המקרא. למעלה מ-90% של 3213 ראשי הערכים המילוניים שבחיבור זה נמצאים במקרא.¹¹ אחת התכונות הבולטות בכתיבתו של סמולנסקין היא, שכאשר יש בעברית מלים גרדפות, אחת מקראית ואחת לא-מקראית, הוא בוחר את המלה המקראית. למשל (בסוגריים מספר היקריותיה של המלה):

זאת (428) – זו (איך)	איפֿה (19), איה (3) – היכן (איך)
אַלָּה (243) – אֱלֹהִים (איך)	
אנחנו (23) – אנו ¹² (איך)	פֿן (50) – שמא (איך)

9. בעיבודו המילוני של "קבורת חמור" השתתפו עובדיו המדעיים של המדור לעברית החדשה של מפעל המילון ההיסטורי (ד"ר עדינה עבאדי, גב' ברכה פישלר וגב' רחל סליג) ואנשי מדור המחשבים של האקדמיה ללשון העברית (ראש המדור מר ציון בושריה וגב' רחל רוזנברג). תודתי נתונה לכולם על תרומתם הגדולה למחקר זה, ובייחוד לגב' פישלר שולֵּוּי סיועה בכל שלבי עבודתי לא הייתה זו נעשית בצורה שנעשתה.
10. למן הקמתו ועד היום עומד בראשו פרופ' זאב בן-חיים. חברנו פרופ' ישראל ייבין, שמחקר זה מוקדש לו בהוקרה ובחיבה יתרה, הוא מעובדיו המדעיים הראשונים של מפעל המילון ההיסטורי, ובמשך עשרות שנים עמד בראש המדור לעברית העתיקה. כותב טורים אלה הצטרף אל צוות המילון בסוף שנת 1959, עבד כעשר שנים במחיצתו של פרופ' ייבין, ובשנת 1969, משהוקם המדור לעברית החדשה, הועמד בראשו.
11. מעניין להשוות מספר זה עם מספר הערכים המילוניים הראשיים שברומן "האבות והבנים" מאת ש"י אברמוביץ, שמהדורתו המלאה הראשונה הופיעה בשנת 1868 (חמש שנים לפני "קבורת חמור"). מספר התיבות (מלות הטקסט) ב"האבות והבנים" הוא 56,808 – תוספת של 6.8% לעומת מספר התיבות שב"קבורת חמור" (53,155). מספר הערכים המילוניים בספרו של אברמוביץ הוא 4409 – תוספת של 37.2% לעומת מספר הערכים שב"קבורת חמור"! ההפרש גדול מאוד, והוא מעיד על עושרו המילוני של אברמוביץ לעומת סמולנסקין. לעניין "עושרו" המילוני של סופר מן הסופרים ראה חיבורי "אוצר המלים בחיבוריו העבריים של ש"י אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים): ניתוח הבחינה המילונית, הדקדוקית והסגנונית בסיוע המחשב", עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ט (1978), פרק ה, עמ' 54–63 ("עושרם" המילוני של חיבורי מנדלי).
12. את ההסבר להעדפתה הבולטת של המלה אני ב"קבורת חמור" (211 פעמים) לעומת אנכי (פעמיים בלבד) – שתיהן מלים רווחות במקרא (אני 871 פעמים, אנכי 359 פעמים) – יש לחפש, לדעתי, בכיוון זה: מלת אנכי אינה משמשת בספרות התלמוד והמדרש, ואילו מלת אני ממשכה לחיות

פ"ה (40) – כאן (איין) אָף (42) – הַטָּס (3)
עַת (150) – זַמְן¹³ (20)

דוגמה בולטת אחרת להעדפת לשון המקרא מצויה בשם הספר (ירמיהו כב, יט: "קבורת חמור יקבר"), והן בשמות פרקיו: בין שמותיהם של 21 פרקי הרומן 16 הם צירופים של שתי מלים ויותר. מתוך אלה לפחות עשרה הם צירופים מקראיים ממש, או צירופים העשויים על פי מקראות, ואלו הם:

• פרק א "בערב אהבה ולבקר איבה" (תהלים ל, ו: "בערב ילין בכי ולבקר רנה");
פרק ו "נודע הדבר" (שמות ב, יד); פרק ז "תוחלת נכזבה" (איוב מא, א: "הן תוחלתו נכזבה"); פרק ט "אצבע אלהים" (שמות ת, טו); פרק יא "ירהבו הנער בזקן" (ישעיהו ג, ה); פרק יב "עזר כנגדו" (בראשית ב, יח; ב, כ); פרק טז "חורשי רע" (משלי יב, כ; יד, כב); פרק יח "שבועי שבועות להם" (יחזקאל כא, כח); פרק כא "בעון אבות" (שמות כ, ה ועוד).

• שמו של פרק י "בשפתיו נוקש פתי" נצטרף מחומריהם של שלושה מקראות: "בפעל כפיו נוקש רשע" (תהלים ט, יז); "בענש-לץ יחכם פתי" (משלי כא, יא); "בשפתו יזכר שונא" (משלי כו, כד).

• שמו של פרק יט "לויתן בחכה העלה" מקורו בדברי התלמוד הבבלי: "אם בארזים נפלה שלהבת, מה יעשו איזובי הקיר; לויתן הועלה בחכה, מה יעשו דגי רקק" (מועד קטן כה ע"ב). אולם דברי הבבלי עצמם מיוסדים על שני מקראות: "תמשך לויתן בחכה" (איוב מ, כה); כלה בחכה העלה (חבקוק א, טו).

• שמו של פרק יג "תקוה טובה" לקוח מתפילת (שחרית) של ראש השנה ויום הכיפורים: "ובכן תן כבוד ה' לעמך... ותקוה טובה לדורשיך".

• שמותיהם של פרק ג "השדים, המזיקים ומלאכי התבלה", ושל פרק יז "מדחי אל דחי", מכילים מלים וצירופים שיידונו בהמשך המאמר. שמות הפרקים טו "דרכי תהו", כ "טוד הלוייתן", לא מצאתי להם מקור במקורותינו. שאר חמשת הפרקים שמותיהם בני תיבה אחת בלבד (ב "הגנבה"; ד "המהומה"; ה "השופטים"; ח "הבורח"; יד "החטאים"), ולא ראיתי טעם להפיש להם מקור.

פסיפס של מקראות

מעשה הצירוף של סמולנסקין בשם הפרק "בשפתיו נוקש פתי" (ראה לעיל)

בספרות שלאחר המקרא: מבין שתיהן היא אפוא זו שמבריחה את שתי תקופותיה הקלאסיות של הלשון העברית.

13. עת לצורותיה נמצאת במקרא 294 פעמים. לעומתה זמן נמצאת במקרא ארבע פעמים בלבד בעברית (כולן בספרים המאוחרים), ועוד 11 פעמים בארמית (בספר דניאל).

(תשמ"ג), והביא את הצירוף בשם ריה"ל. בספרות השו"ת צירוף זה נמצא קרוב לאלפיים פעמים:

• עת כי (3): אינו מובא במילונים. בספרות השו"ת נמצאו עת כי (1), בכל עת כי (4), באותו עת כי (1).

• רק כי (6): אינו מובא במילונים. בספרות השו"ת נמצא 90 פעמים!

• מאשר כי (6): אינו מובא במילונים. בספרות השו"ת נמצא חמש פעמים בתשובותיהם של רבנים בני המאה ה-19 (ר' יצחק ספקטור 1817–1896) והמאה העשרים. שימושי התחביריים של הצירוף מאשר כי ב"קבורת חמור" כה מגוונים, שראוי להביאם במלואם: (1) כביטוי העומד לעצמו: "גן[רל] האנשים האלה, המלמדים, נורא מאור, מאשר כי הסופרים החדשים ישימום תמיד למטרה לחצי לעגם" (עמ' 522). (2) חלק של הרישא: "אם מאשר כי... או יען כי..." (עמ' 403); "ורק מאשר כי... על כן..." (עמ' 718); "לא מאשר כי... כי אם יען כי..." (עמ' 719). (3) חלק של הסיפא: "לא יען כי... כי אם מאשר כי..." (עמ' 540); "אם יען כי... או אולי מאשר כי..." (עמ' 733).

• הצירוף יען כי, הנזכר למעלה, משמש רכיב בכמה צירופים שאינם במקרא ואינם מובאים במילונים: או יען כי (2) – נמצא פעם אחת בשו"ת חתם סופר; או אולי יען כי (2) – אין במאגר השו"ת; אם יען כי (3) – אין במאגר השו"ת; רק יען כי (6) – נמצא פעם אחת בשו"ת מהרש"ך.

להלן רשימה של צירופי פי בני שלוש תיבות ויותר. יש בהם שמלת פי מצטרפת בראש צירוף קיים של שתי מלים, שלפעמים אחת מהן גם היא מלת פי:

• כי אף אם (5) – במקרא נמצא הצירוף אף אם פעם אחת (איוב לו, כט). במאגר השו"ת הצירוף כי אף אם נמצא 108 פעמים!

• כי גם אם (1) – יש במקרא כי גם (22), גם אם (1). בספרות השו"ת הצירוף כי גם אם נמצא 65 פעמים!

• כי אף כי (5) – נמצא בספרות השו"ת 7 פעמים.

• כי אם כי (3) – נמצא בספרות השו"ת 106 פעמים!

• לא לבד כי (8) – אינו נמצא בספרות השו"ת.

• לא זאת בלבד כי אם (1): "אני ראיתי את השוחט לא לבד כי לא יזהר לשחוט כדת, ... לא זאת בלבד כי אם גם יכשיר ויטריף כחפצו" (עמ' 690). מלבד הצטרפותם של שני ביטויים (לא זאת בלבד, כי אם) יש כאן שינוי לעומת הצירוף לא זו בלבד שבלשון חכמים. בספרות השו"ת נמצא הצירוף (ו)לא זאת בלבד למעלה מ-25 פעמים. דוגמה אחת מפוסק בן המאה העשרים יפה במיוחד לענייננו: "ובכלל יש מקום רב לדון שלא זאת בלבד כי אם גם זאת שכל הרחבה של הכוה"מ [הכותל המערבי] יש לה דין של קדושת ביהכ"נ..." (שו"ת ציץ אליעזר לר' אליעזר ולדנברג).

- דוגמה נוספת של הצטרפות שני ביטויים היא הצירוף **כי אם יען פי, המובא לעיל** בין הדוגמאות של הצירוף **מאשר כי** ("לא מאשר כי... כי אם יען כי..."). צירופים נוספים המצטרפים משני ביטויים הם:
 - **ומה גם כי (4)** – המילונים מביאים מה **גם ש** (רמב"ם). בספרות השו"ת הצירוף **ומה גם כי** נמצא 213 פעמים! במקרא יש פעם אחת **ומה גם** (מלכים א יד, ו) ו**שמונה פעמים (ו) גם כי**.
 - **ומה גם אחרי כי (1)** – צירוף זה אינו נמצא בספרות השו"ת. השווה לעיל בסעיף צירופי **אֲשֶׁר** את הצירוף **ומה גם אחרי אשר**.
 - **אחרי גם כי (1)** – אין בספרות השו"ת.
 - **ועוד זאת כי (1)** – במקרא נמצא עוד זאת פעם אחת. בספרות השו"ת נמצא (ו) **עוד זאת כי** שמונה פעמים.
 - **אין זאת כי (1)** – בספרות השו"ת נמצא רק פעם אחת.
 - **אין זאת כי אם (1)** – בספרות השו"ת נמצא שלוש פעמים.
 - **כי אם גם אם (1)** – אינו נמצא בספרות השו"ת.
 - **עד כי גם לוא (1)** – אינו נמצא בספרות השו"ת.
 - **גם אחרי כן רק כי (1)** – אינו נמצא בספרות השו"ת.
- ריבויים של צירופי **אֲשֶׁר** וצירופי **פי** ב"קבורת חמור" יש בו בנותן טעם של סגנון מקראי, אבל יש בו גם טעם לפגם: צירופים אלה יוצרים תחביר מסורבל ומסובך, ועל כך ידובר להלן בפרק לעצמו.

הדקדוק

תיאור דקדוק של סופר או של ספר – אף דקדוק קצר – חורג ממסגרת של מאמר. לכן אסתפק כאן בציון כמה ענייני דקדוק ב"קבורת חמור" שיכולים להמחיש את אופייה המקראי של לשונו, לפחות על פני השטח. לא אוכל להיכנס לעומקם של דברים כדי לבחון, האם תכונות לשון ודקדוק המיוחסות למקרא אכן משמשות אצל סמולנסקין כדרך שהן משמשות במקרא.

ויו ההיפוך

אחת התכונות הבולטות של לשון ההשכלה בכללה הרי הוא השימוש המרובה בויו ההיפוך. קשה לספור את היקרויותיה של ויו זו ב"קבורת חמור" – ודאי המספר הוא מאות רבות ואולי יותר מאלף – ולכן די בקטע אחד: "בכבוד גדול שב יעקב חיים אל העיר אשר ברח ממנה בחרפה... ויתנו לו מקום בראש בבית התפלה... רבי געטצל כתב צואה ויתנהו לראש ביתו וכספו... ובהודע בעיר כי ידיו רב לו בשפת הארץ מהרו ויתנו על שכמו משרת סופר הקהל... הזמן האיר פניו אליו ברגע אחד וישלם לו משנה כבוד וטוב... ואף כי אסתר אשתו יסרתו תמיד מהתחבר את זבדיה ותאמר כי

לבה ינבא לה רעות מהאהבה הזאת בכל זאת לא שמע לעצתה ויוסף אהבה לזבדיה... זבדיה זה אהב אותה וידבר באזניה דברי אהבה... לוא השמיעה כזאת אולי עבר עליו רוח קנאה ויתרחק ממנו..." (תחילת פרק י').

אי הבלעת הא הידיעה אחרי אותיות השימוש בכ"ל

תופעה זו רווחת אף היא בספרות ההשכלה, והיא נחשבת אחד מסימני ההיכר של סגנון סופרי ההשכלה. למרבה ההפתעה, במקרא אין היא רווחת ביותר: יש בו כתריסר מקרים (בהשמים, בהדרך, כהחלונות, כהחכם, להגרים, להחומה ועוד), ונוסף עליהם שמונה פעמים הצורה כהיום. ב"קבורת חמור" יש 131 דוגמאות מסוג זה: 31 אחרי ב"ת (בהאיש, בהאספה...), 10 אחרי כ"ף (כהלביבות, כהתרנגול...), 90 אחרי למ"ד (להאביונים, להאופה...).

ראוי להעיר, שתופעה זו רווחת ביותר אף בספרות הרבנית, עוד קודם לתקופת ההשכלה; ואפשר שסופרי ההשכלה הושפעו ממנה, אלא שהדוגמאות הבודדות שבמקרא נתנו בידם את ה"הכשר" להשתמש בצורות אלו.

תפוצת צורות הפועל

אחת התכונות המשוות ללשונו של הרומן "קבורת חמור" גוון מקראי מובהק הרי הוא השימוש בצורות הפועל וזמניו: העבר (או, נכון יותר, צורת פִּעַל), העתיד (או, נכון יותר, צורת יִפְעַל), הציווי, המקור, הבינונים ושמות הפעולה.¹⁷ בדיקת 46 הפעלים השכיחים ביותר ב"קבורת חמור"¹⁸ מעלה תמונה זו:

עבר	–	2507	היקריות
עתיד	–	2123	"
מקור	–	1141	"
בינוני	–	730	"
ציווי	–	126	"
שם פעולה	–	66	"
סך הכול		6693	היקריות

17. משקלי הבינונים ומשקלי שמות הפעולה, השייכים למערכת הפועל, נקבעו קביעה פורמלית במערכת המילון ההיסטורי ללשון העברית.

18. מהם 34 פעלים בבנין קל: היה (643), עשה (388), ידע (385), קרא (382), ראה (313), נתן (273), בוא (259), אמר (235), ישב (204), שמע (190), מצא (174), שוב (163), ענה (129), שים (128), הלך (127), עמד (111), חפץ (98), שלח (97), לקח (96), מות (95), שאל (91), עלה (90), חשב (89), יצא (83), יכל (71), נשא (68), שכח (67), אהב (65), זכר (65), שפס (64), חטא (63), עזב (57), קום (55), אכל (53); שבעה פעלים בבניין הפעיל: האמין (90), השיב (89), הוסיף (78), הביא (74), הוציא (72), השמיע (70), הרבה (60); ארבעה פעלים בבניין פיעל: בקש (207), דבר (184), למד (84), מהר (77); ופועל אחד בבניין פפעל: נאמן (71).

רשימה זו מעלה שלוש תוצאות עיקריות:

א. הצורות ה"מפורשות" של הפועל (ועבר ועתיד) הן כמעט 70% של כלל מופעי הפעלים הללו. הבינונים הם רק 11%; ואם נחסר מהם בינונים "מועצמים", כגון מלמד (= מורה; 70 פעמים), שופט (42), או שמות תואר כגון נאמן (66) וכיוצא באלו, המשויכים למערכת הפועל בשל משקליהם – ירד מספר הבינונים ה"פועליים" ממש לכדי 500 היקריות ופחות, דהיינו כ-7.5% מכלל היקריות הפעלים. הווי אומר, מערכת הפועל של "קבורת חמור" עומדת בעיקרה על שני "זמנים", כבמקרא: עבר ועתיד (או, נכון יותר, צורת פֶּעַל וצורת יִפְעַל).

ב. בדומה לבינונים, אף שמות הפעולה (66) יקטן מאוד מספרם אם נחסר מהם מלים כמו ישיבה בהוראת "מקום לימוד" (34), עליה בהוראת "עליית הגג" (10) וכיו"ב, שרק בשל משקליהם צורפו למניין הפועל.

ג. המקור לצורתיו נפוץ מאוד: למעלה מן 17% מכלל היקריות הפעלים. שימושי המקור יפורטו בסעיף הבא.

שימוש המקור

להלן טבלת צורות המקור ושכיחותן ב"קבורת חמור":

המקור המוחלט	34 היקריות	ב + המקור הנסמך	318 היקריות
ל + המקור הנסמך	1493 היקריות	כ + המקור הנסמך	25 היקריות
המקור הנסמך		מ + המקור הנסמך	85 היקריות
בלא מלת יחס	220 היקריות	סך הכול	2155 היקריות

אין לנו עניין לתאר כאן את שימושי המקור בלמ"ד (לשמוע, להיכנס, לדבר, להאמין); הלוא מבין צורות המקור צורה זו היא השגורה ביותר בכל תקופות הלשון העברית, ואין בה כדי לאפיין סגנון מסוים בכתיבה העברית.

השימוש במקור המוחלט אצל סמולנסקין זהה כמעט תמיד לנמצא במקרא: "בוא יבוא", "בוז אבוז לו" (שיר השירים ה, ז); הוא יברכה ברוך (יהושע כד, י); "גנוב נגנבו התופינים" (שמות כב, יא); "זיכה הכה ופצוע" (מלכים א כ, לז); "אז ענוש יענוש" (שמות כא, כב); "ערום יערים" (שמואל א כג, כב); "כמו פוד תתפורר התבל" (ישעיהו כד, יט); "הלא שכור שכרתיו" (בראשית ל, טז); "והשקט לא יוכלו" (ישעיהו נז, כ) וכיוצא באלו 34 פעמים.

עיקר ענייננו במקור הנסמך שבלא מלת יחס בראשו או בצירוף מלות השימוש ב, כ, מ: בסך הכול 428 היקריות ב"קבורת חמור", דהיינו בממוצע 3.6 פעמים בכל עמוד מ-122 עמודי הספר שבמהדורתו הראשונה.

לדוגמה, הפועל שמע בבניין קל: פועל זה נמצא ב"קבורת חמור" 190 פעמים, מהן 57 פעמים, דהיינו 30%, בצורות המקור השונות (בסוגריים מספר ההיקריות): שְׁמוֹעַ (5), שְׁמָעִי (1), בְּשִׁמְעִי (1), בְּשִׁמְעַךְ (1), בְּשִׁמְעוּ (20), בְּשִׁמְעָה (1), בְּשִׁמְעֶכֶם (1), בְּשִׁמְעֶם (4), כְּשִׁמְעוּ (1), לְשִׁמְוֹעַ (18), מִשְׁמוֹעַ (4).

ארבע תכונות הדקדוק שנמנו כאן – ויו ההיפוך, אי הבלעת הא הידיעה שאחרי אותיות השימוש בכ"ל, תפוצת צורות הפועל ושימוש המקור – בהצטרפן יחד הרי הן מגבירות את רישומו של הסגנון המקראי לא פחות מאשר אוצר המלים המקראי של "קבורת חמור".

אוצר המלים הלא-מקראי

אף על פי שמספר המלים הלא-מקראיות במניין הערכים המילוניים של "קבורת חמור" הוא פחות מ-10% מכלל 3213 הערכים הראשיים, נוכחותן מורגשת בכמה תחומים, הן וצירופיהן (בסוגריים מספר ההיקריות ב"קבורת חמור"):

א. בעלי מקצועות ובעלי תפקידים בקהילה: בצד מלים הנמצאות במקרא כצורתן, אם כי לא תמיד בהוראתן במקרא – כגון דִּיָּג (7), טַבַּח (23), סוּחַר (10), מִשְׂרַת (15), רוּכַל (1), שׁוֹטֵר (2), שׁוֹפֵט (42) – רוב המלים שבקבוצה זו מקורן בספרות שלאחר המקרא (לשון חז"ל, ספרות ימי הביניים והעברית החדשה): גְּבִיר (23), בְּהוֹרַת מְעִשְׂרֵי הַקְּהִילָה וּנְכַבְדִּיהָ, גְּבָאִי (21), דִּיָּן (37), בְּהוֹרַת מוֹרָה הוֹרָאָה,¹⁹ חוֹזֵן (5), תִּישַׁט (30), קְרוֹז (2), מוֹכֵס (2), מְלַמֵּד (70), בְּהוֹרַת מוֹרָה, מְגִיד (5), מְשַׁגֵּחַ (4), סוֹפֵר (3), בְּהוֹרַת כּוֹתֵב סִפּוּרִים, מְשׁוֹרֵר (4), בְּהוֹרַת כּוֹתֵב שִׁירִים, סַנְדֵּלָר (2), עִגְלוֹן (17), בְּמִקְרָא שֵׁם פְּרִטִי, פְּרִנָּס (1), צוֹבֵעַ (29), בְּהוֹרַת צִבְעָ, שְׁמָשׁ (46), שׁוֹחֵט (6), רֵב (8). הוֹסֵף לְכַאֵן אֶת הַתַּאֲרִים רִבִּי (170), רִבְנּוּ (6), וְאֵת הַפְּנִיּוֹת רִבּוּתִי (30), מוֹרֵי וּרְבוּתֵי (7), בְּרֹב הַמִּקְרָאִים הַסּוֹפֵר שֵׁם בְּפִי אַחַת הַנְּשִׁים אֶת הַצּוֹרֵה הַמְּסוּרֶט מוֹרְרִבּוּתִי, וְכֵן צוֹרוֹת הַמְּשֻׁמָּשׁוֹת בְּרִיבּוּי בְּלִבְד: מְנַהֲגִים (3), מְנַהֲלִים (11).

לְקַבּוּצָה זוֹ רָאוּי לְהוֹסִיף כְּמָה צִירוּפִים, שְׁמֵלְבֵד חוֹטֵב עֲצִים (2) הַמִּקְרָאִי, אִינָם בְּמִקְרָא: תוֹפֵר מְנַעֲלִים (1), מוֹרָה הוֹרָאָה (4), סוֹפֵר הַקְּהָל (10), עוֹרֵךְ הַסְּעוּדָה (8), נֶאֱמָנָי (הַחֲבֵרָה (2), רֵאשִׁי (י) הַקְּהָל (39), רֵאשִׁי הַחֲבֵרָה (15) וְכִיּוֹצֵא בָּאלוּ. לְסוּיִם סוֹעִיף זֶה רָאוּי לְהַבִּיא שְׁנֵי קְטָעִים – מֵעֵין "רְשִׁימּוֹת מְנִיחָה" – הַרוּוּיִים מְלִים וְצִירוּפִים לֹא-מִקְרָאִיִּם:

העיר כשולה תעמוד עד בוא משיח צדקנו
היתה עיר אשר לא יחסר כל בה.

19. נמצא פעמיים במקרא בהוראת "שופט הדין את דין החלש", ונאמר על אלוהים בלבד.

לא רק רב גדול בתורה
 ואיש ישר
 ולובש מלבוש כחקת הממשלה מפני דינא דמלכותא,
 אשר רק בעיר הזאת נמצא רב כמהו,
 ולא רק הדיינים המפארים
 והמגיידים הנפלאים
 והחזונים המהוללים
 והישיבות הנעלות
 והחברות הטובות
 והמלשיינים הנודעים לשם,
 אף לא רק בית התפלה הגדול
 ועשרים וחמשה בתי מדרשה,
 גם לא רק החוף אשר בו נמצאו אניות כחול הים
 ובית המרחץ אשר שלש פעמים היה למאכלת אש
 ובכל זאת יעמוד על תלו,
 לא רק אלה כללו יפיה,
 כי אם גם תכשיטים רבים היו לה
 'עלוי העיר' אשר בו התברכו כל הנשים,
 'בדחן העיר' אשר לכבוד היה כי הופיע בבית החתונה
 אחרי כי זה היה לאות כי שמחת משפחה מפארת היתה,
 'משגע העיר' אשר רק אחריו רדפו הנערים ויעפרו עפר,
 'כסיל העיר' אשר רק על דברי סכלותו התענגו הגבירים בבית התפלה
 ויתנו לו מהלך גם בביתם ביום משתה ושמחה
 ואשר על כן קנאו בו רבים אשר התאמרו בלבם
 כי גם להם לב כמהו, רק מזלו גדול ממולם
 ועל כן נבחר מהם,
 'גוי השבת אשר לעיר' אשר כאחד מכלי הקדש נחשב,
 גם 'שקץ העיר' אשר אך לו לבדו נתן הרשיון להתהולל והתלוצץ במלמדים ובטלנים
 (פרק יט, עמ' 721).

המכונה הזאת ... לוא היתה חדשה מקרוב באה כי אז קם שאון בעם ביום הולדה והמתמירים אשר
 ימאסו בכל דבר חדש קמו נגדה לאסור אותה והרבה שאלות ותשובות ממתמירים ומקלים נמסרו לידנו
 עד היום להרכות כבוד ספרתנו אשר בה נתפאר בעמים, ואחרי אשר לא אחד מהפוסקים דבר אודותה,

וגם רבנו מאור הגולה

הגאון המפורסם

עמוד הימני

פטיש החוק,

בוציגא קדישא

חסידיא ופרישא

סיני ועוקר הרים

וכולי וכולי

רבנו שלמה קליגער

המגיד מבראדי אשר עינו בכל צופיה לא זכר אותה,

אות נאמן הוא כי היא אחת מהכלים הקדושים אשר הָרָאוּ לְמֹשֶׁה בְּסִיני (פרק יט, עמ' 723).

מלבד היותם רוויים מלים וצירופי מלים שלא מן המקרא, שני הקטעים האלה הם דוגמאות נהדרות של התכונה הסאטירית, ש"קבורת חמור" מצטיין בה.

ב. מושגים מתחום חיי הדת, האמונות והדעות ולימוד התורה: **ישיבה**, **ישיבות** (34), **גמרא** (8), **תלמוד** (8), **פרק משניות** (1), **שאלות ותשובות** (2), **תלמוד תורה** (1); **טלית** (3), **סודר** (2), **תפלין** (1); **מוסף** (2), **סליחות** (4), **קדיש** (1), **קריאת שמע** (1), **ששי ומפטיר** (1); **ברוך שאמר** (2), **הודו** (2), **מי שברך** (2); **עגונה** (14), **עזרה / עזרת הנשים** (23); **המקום** (1), **בצירוף "המקום ברוך הוא"**, **השם** (1), **בצירוף "ברוך השם"**; **משיח** (3), **בהוראה שבלשון חז"ל**; **תָנָא** (1), **בצירוף "דברי התנא הקדוש"**; **פָּשָׁר** (2) **פְּסוּל** (1); **מזיק** (1), **מזיקים** (13), **לרוב בזיקה אל שדים ומלאכי חבלה**, **מלאכי חבלה** (4).

ג. מוסדות הקהילה: **חברה קדישא** (3), **החברה הקדושה** (16), **בהוראת חברה קדישא**, **חברה לָיְיָה** (6), **בהוראה הנ"ל**, **חברת העגלונים** (1). **רשימה של מוסדות הקהילה יש בקטע זה:**

ואין עיר בארץ אשר שגבה מעירנו במעשה הצדקה,

זאת תעידנה הישיבות

והבתים לתלמוד תורה

וחברת מחויקי יתומים,

גמילות חסדים,

תומכי דלים,

סומכי חולים,

והכנסת כלה

ויתר החברות אשר לצדקה וחסד כוננו, אך מה יועילו אלה להעם הרב הזה? (פרק יא, עמ' 593).

ד. בעלי שררה נוכרים: בצד הצירופים **שר העיר**, **שר הפלך**, **שר הצבא**, הנמצאים במקרא, יש ב"קבורת חמור" כמה צירופים לא-מקראיים: **שר בית המשפט**, **שר המשפט הראשון בממלכה** (בהוראת שופט בית המשפט העליון), **שרי הארץ**, **שרי הממלכה**, **שוטרי בית המשפט**.

ה. נוכרים: **גוי** (11), **בהוראת "לא יהודי"** (בצירוף "גוי השבת אשר להעיר" [ראה לעיל, סעיף א] **נצטרפו הביטוי המאוחר "גוי השבת" והצירוף המקראי המובהק "אשר להעיר"**); **ערלית** (2).

ו. צירופי בֵּית־: ב"קבורת חמור" יש למעלה מארבעים צירופי סמיכות שנסמך שלהם הוא **בֵּית־/בְּתֵי־**; עשרה מהם בלבד נמצאים במקרא: **בית ה'** (2), **בית המקדש** (1),

במקרא פעם אחת בלבד: בבית מקדשם, בית תפלה (56), בית משתה (4), בית האטורים (3), בית הבור (4), בית הכלא (1), בית הכליא (1), בית הסהר (2). כל שאר הצירופים אינם במקרא: בית אסף הסוחרים (1), בית אסף לספרים עבריים (1), בית האספה (2), בית אספת הסוחרים (6), בית אספת יהודים (1), בית מסחר (1), בתי אופה (1), בהוראת מאפייה, בית אופה מצות (1), בית/בתי מאכל (3), בית הסעודה (1), בית מטבחים (1), בית מלון (7), בית מרחץ (3), בית מלאכה (1), בית החתונה (2), בית מִשְׁחָקִים (1), בהוראת תיאטרון, בית מִשְׁחָק (2), כנ"ל, בית עליוזים (1), בית משפט (7), בית הקהל (1); ובתחום מוסדות הדת והתורה: בית/בתי הישיבה (5), בית הכנסת (2), בית הכנסת הגדול (3), בית/בתי מדרש (15), בית מדרש הרבנים (1), בתי מדרש ותפלה (1), בית מקדש מעט (1), ראה לעיל בית מקדש שבמקרא, בית/בתי ספר (4), בתי תורה ותפלה (1), בית התפלה אשר לעם הארץ (1), בהוראת כנסייה, בית תפלת עם הארץ (1), כנ"ל, בית התפלה הגדול (4), ראה לעיל בית תפלה שבמקרא).

ז. צירופי פֶּעַל: ב"קבורת המור" יש כעשרים צירופי סמיכות שהנסמך שלהם הוא פֶּעַל- /פֶּעַל־: בעל הבית (8), בעלי בתים (1), בעל בית המלון (2), בעל בית המרחץ (1), בעל ככי (4), בעל דמיון (1), בעל חטא (2), בעל לשון (3), בעל מחשבה (15), בעל מחשבות (1), בעל מכס הבשר והנרות (1), בעל מלאכה (1), בעל מליצה (1), בעלי העגלות (1), בעל עצה (1), בעל שמחה (2), בעל(י) תשובה (7); בעלי האסופות (1), בעלי המוסר (1), בעלי הפלפול (2).

בצד הצירוף המקראי בעל מזמות, הנמצא ב"קבורת המור", סמולנסקין משתמש גם בצירוף בעלי המזמה (הסומך ביחיד).

צירופים אלו, שמקצתם נמצאים בספרות התלמוד והמדרש ומקצתם בספרות המאוחרת, המשותף לרבים מהם שהם משמשים גם בידיש: בעל בית, בעל ככי, בעל לשון, בעל מחשבות, בעל מלאכה, בעל עגלה, בעל עצה, בעל שמחה, בעל תשובה.

ח. שמות במשקל פֶּעַל־: ברחן (2), בטלן (23), מהן 21 בפרק א, בישן (1), גולן (2), דרשן (1), ספרן (2), פייטן (1), בשתי ירדן, רחמן (5), שדכן (2), שכחן (1), שתדלן (14), מהן 12 בפרק יח).

מלים אלו רובן נמצאות בלשון חכמים, ומקצתן (שדכן, שתדלן) בספרות המאוחרת. המשותף להן שהן משמשות בידיש (כולן, חוץ מן המלה שכחן, מובאות במילוננו של אלכסנדר הארקאזוי, יידיש-ענגליש-העברעאישער ווערטערבוך, 1928).

ט. שמות במשקל מְפַעֵל: מזויף (1), בצירוף "שטרות מזויפים", מזומן (1), "במזמנים" בלי (וי), מכווער (1), "תורה מפארה בכלי מכווער", מפואר (9), מפורסם (1), "הגאון

המפורסם", מקורע (1),²⁰ משוכח (2), בצירוף "כל ה... הרי זה משבח" בלי ויו, משומד (3), תמיד בכתיב חסר ויו).

י. שמות במשקל מַפְעֵל: מוזהב (1), "באותיות מזהבות" בלי ויו, מופקר (1), "השובב, הפרוע, המשמד, המופקר".

יא. שמות במשקל פְעוּל: זווג (1), ערוב (1), בהוראת עירוב חצרות, פקח (1), "פקוח נפש הוא"; ומן המרובעים: זלזול (1), "כי חטא בלשון הרע, ברכילות, בזלזול הורים ומורים" – לשונות תפילת "על חטא", פלפול (2), בצירוף "בעלי הפלפול".

יב. שמות מופשטים בסיומת -ות: גמילות (1), בצירוף "גמילות חסדים", פלילות (1), "וגם החטא הגדול 'בפלילות' לא יכחיד תחת לשונו ביום כפור העונות"; המלה פלילות נמצאת בבבלי סנהדרין מד ע"א, אבל סמולנסקין משתמש בה על דרך הנאמר בווידי ליום כיפור: "ועל חטא שחטאנו לפניך בפלילות", צניעות (1), קדמות (1), "אז שבה המהומה לקדמותה", רכילות (1), ראה לעיל במלת זלזול.

יג. שמות מופשטים בסיומת ה: הלכה (3), מהן פעמיים בצירוף "הלכות דרך ארץ", חבלה (4), תמיד בצירוף "מלאכי חבלה", חובה (6), מציאה (1), על דרך היידיש, סעודה (21), ספרה (1), בהוראת ספרות; ראה דיון במלה זו בפרק מהדיירים היהירו בתיקוניכסו, קבלה (2), שכחה (1), בצירוף "לקט ושכחה", שליטה (1), "אין להם שליטה בבית התפלה".

שמות נוספים בסיומת ה, שאינם מלים מופשטות, הרי הם: מכונה (6), בהוראת מכשיר, קופה (1), "הן לא יקחו שכר מקפות העדה חנם", מפה (2), בהוראת כיסוי השולחן, שעה (21).

יד. פעלים בבניין פְעַל: עגן (3), וכן ראה להלן, הענין, ערב (1), לשון תערובת ועירוב, קפת (1), "ולא יקפת את שכרם", שער (7), ראה לעיל בפרק סטייה מן הניב המקראי; ומן המרובעים: דדק (1), "המדקדקים במצוה", פרנס (1), "וישיבו עשרה בטלנים ויפרנסום מכסף העדה", מלה מלשון חז"ל בויו ההיפוך ובכינוי התבור כדרך לשון המקרא, פרפר (1), "הרג הזה... לא פרפר בחזקה", תרגם (1), "קורא בקול את פרשת... ומתרגמה לשפת הארץ".

טו. פעלים בבניין התפעל/נתפעל: התכרכם (1), "נתכרכמו פניו", השתדל (3), כולם בצורה המשתדל, שהוראתה "שתדלן"; ראה לעיל בפרק זה סעיף ח, שמות במשקל פעלן.

טז. פעלים בבניין קל: גדל (1), בהוראת "קלע": "גודל גדילים", חשד (10), וכן הבינוני הפעול חשוד (2), ספק (8), לשון "ספק ואי ודאות"; אינו מובא במילון

20. "פני אחד מקרעים [= מקורעים] ועין השני נמחצה" (עמ' 531). במהדורת תרמ"ג "פני אחד ממורטים". סמולנסקין המיר אפוא מלה מלשון חז"ל, מקורע, במלה מקראית, ממורט, על פי הוראתה בלשון חז"ל, "מורט שיער", בניגוד להוראתה במקרא, "מלוטש".

אבן-שושן, אף על פי שהוא שימוש רווח בלשון ההשכלה, פרח ¹, לשון טיסה: "נפשות פורחות מיללות מרה"; ושמה הוא על פי יחזקאל יג, כ: "אשר אתנה מצדודות שם את הנפשות לפרוחות", והוא לשון פריחה ולבלוב).

יז. פעלים בבניין הפעיל: הדחף ¹, "הנני מיוחסת ומדוע זה תדחיפני"; בעלי המילונים החדשים מביאים מלה זו מן הפיוט ומן הספרות החדשה בלבד, הטריף ⁵, לשון טריפה, הכשיר ⁴, החליט ⁷, העגין ¹, בהוראת "גרם לה שתהא עגונה"; ראה לעיל, עגן. אבן-שושן אינו מביא בניין זה. כנעני מביאו מן "לשון עברית חדישה". יח. פעלים בבניין נפעל: ראוי להתעכב בסעיף זה על פועל אחד בלבד: "כה רצה בכל מאמצי כחה... עד אשר החלו קרסוליה להמעד" (עמ' 727). במקרא: "ולא מעדו קרסלי" (שמואל ב כב, לז). סמולנסקין מושפע כנראה מלשון פיוטו של ר' אלעזר הקלירי: שָׁמַם מִקְדָּשׁ מִבְּלִי בְּאֵי מוֹעֵד / עַל פִּי יְדִידִים נְתָנוּ לְהַמְעֵד (אז במלאת ספק). יט. שמות תואר: ריזי ¹, עב ², בהוראת "לא דק". כמו כן ראה לעיל בסעיף ב (פֶּשֶׁר), בסעיפים ט-י (שמות במשקל מופעל ובמשקל מופעל) ובסעיף טז (חשוד).

כ. ראשי תיבות: ז"ל ¹, וצלל"ה ¹, לפ"ק ¹, פ"נ ¹.

כא. שמות בודדים שאינם מצטרפים לקבוצות: בלורית ¹, "לגדל בלורית", גֶּשֶׁר ¹, "גשר אבנים גדול", דף ⁶, בהוראת דף גמרא, חָטַם ³, ראה לעיל ברשימת הזוגות של הנרדפים בפרק אוצר המלים, מול ⁶, בצירופים "מול רע", "מולו גדול ממולם" ועוד, מס ⁸, בהוראת תשלום; במקרא בהוראת עבודת פרך, נִיר ¹, "עלי ניר", פִּיט ¹, "לולא נולד אחרי חתימת הפייט כי אז היה בלי כל ספק אחד הפייטנים הגדולים"; תן דעתך לכתוב בשתי יודין שבשתי המלים, שקן, שקצים ⁹, על דרך היידיש, תְּנָאי ¹, "בלי כל תנאי", תחבשת ¹, העדות הקדומה ביותר שהמילונים מביאים היא מפיוטי הקלירי, תכריכים ³, תרנגול ¹.

עוד על תרומת לשון חכמים לאוצר המלים של "קבורת-חמור"

בפרק אוצר המלים הלא-מקראי נמנו 225 ערכים, מהם 128 ערכים של מלים יחידות ועוד 97 צירופים מילוניים. רובם של ערכים אלו מקורם בלשון חז"ל במובנה הרחב (ספרות התנאים, התלמוד והמדרש וכיו"ב); השאר מספרות ימי הביניים, מן התפילה והפיוט ומן הספרות הרבנית; ומקצתם מספרות ההשכלה. לא ראינו צורך להפריד וליחד סעיף לכל אחת מן החטיבות ההיסטוריות והספרותיות הללו: לא רק בגלל הקושי האובייקטיבי של היעדר מילון היסטורי שלם ללשון העברית, אלא גם משום שסופרי ההשכלה עצמם לא הבחינו אלא בְּעִיקְרָא בין לשון המקרא ללשון שאחריה; דהיינו, את כל חטיבות הספרות ואת כל התקופות שלאחר המקרא הם כללו כאילו היו תקופה ארוכה אחת של "ירידת הלשון".

כדי להשלים את תיאור המרכיב של לשון חז"ל ב"קבורת חמור" ראוי להביא כאן עוד ארבע קבוצות של מלים, צירופים וביטויים.

א. מלת שָׁל. לעומת 1360 היקריותיה של המלה אֶשֶׁר (ראה לעיל, בפרק צירופי אֶשֶׁר) מלת שָׁל נמצאת ב"קבורת חמור" שבע פעמים בלבד:

"בדברים של מה בכך" (עמ' 402); "איש גבור במלחמתה של תורה" (עמ' 405); "לשמוח בסעודה של לזיתן" (עמ' 406); "איש תם יושב באהלים של תורה" (עמ' 524); "הקפתנו היום בשאלות של הבל" (עמ' 532); "לא יצאו מארבע אמות של הלכה החוצה" (עמ' 592); "של בית רבן התירו להם גם לגדל בלורית" (עמ' 717).

ברוב המקרים הללו הביטוי המקיף את מלת שָׁל כולו מספרות חז"ל, וכדי שלא להאריך לא צוין כאן מקורו.

ב. נוסף על הצירופים שנזכרו בסעיפי הפרק אוצר המלים הלא-מקראי – כגון הלכות דרך ארץ, לקט ושכחה, המדקדקים במצוה, מורה הוראה, מלאכי חבלה, נתכרכמו פניו, סיני ועוקר הרים, פטיש החזק, קריאת שמע, תלמוד תורה (וכן הרבה צירופים המובאים בסעיפים של צירופי בֵּית-, בְּעַל-, שָׁל) – יש ב"קבורת חמור" מספר לא מבוטל של ביטויים שלמים, אמרות ופתגמים הלקוחים ממקורות חז"ל, כצורתם או בשינויים קלים, בדרך כלל בלא התייחסות אל מקורם בספרות חז"ל, ולפעמים בציון סתמי, כגון: "ומה צדקו חכמים באמנם", "הלא כה דברי התנא הקדוש", "הן חכמינו זכרם לברכה חרצו משפט", "וגם דברי חכמינו אשר אמרנו", "כי יאמינו בדברי חכמינו כי", "לא יאמינו בדברי חכמינו כי", ועוד כיוצא באלו. לפנינו רשימה חלקית של ביטויים כאלה (בלא ציון מקורם בספרות חז"ל ובלא ומראה מקומם ב"קבורת חמור":

הדבר הזה לא היה ולא נברא; הדבר הזה שריר וקים ואין להרהר אחריו; המשתה היה מאין כמהו, כסעודת שלמה בשעתו; וכל המרבה בתורה הרי זה משבח; כל הזריז הרי זה משבח; ילמדו תורה שלא לשמה; הלומדים תורה לשמה; נפשו חשקה בתורה לשמה; בריה אשר לא תתן טעם לשבח; צר כח מלאך אחד לעשות שתי שליחות; אך צרה בשעתה היא; אף כי בלבם חשבו כל הפוסל במומו פוסל; לא זכה רשע נוטל חלקו וחלק חברו בגיהנם; וכל אחד יחפוץ לפסוע בראשך; כל ישראל ערבים זה בזה (ביטוי זה חוזר פעמים אחדות); בלשון חכמים נמצא גם ערבים זה לזה וגם ערבים זה בזה; והוא היה רשע שהשעה משחקת לו; בשעה רעה פתח להשטן פיו (תן דעתך לצירוף הלא-חז"לי להשטן); לא לבד כי הפרוטה כלתה מן הכיס; ובעלי המוסר כבר צוחו ככרוכיא (במקור התלמודי בארמית); אין אדם משים עצמו רשע (ביטוי זה נמצא פעמיים); העשירים ככסף ועניים בדעת; תורה מפארה בכלי מכוער; אפיקורוס מומר להכעיס (וראה להלן בסעיף ג); הגונב מן הגנב פטור (ראה להלן בפרק אמרות עם ופתגמים).

- ג. מלים תלמודיות שמקורן יווני או רומי: אפיקורוס (4), אפיקורס (2), מפורסם (1), ספסל (2), פנקס (9).
- ד. נוסף על כמה ביטויים שנזכרו לעיל המכילים מלים ארמיות, כגון "צוח ככרוכיא", "בוצינא קדישא", "חברה קדישא", יש ב"קבורת חמור" אמרות אחדות בארמית הנמצאות כלשונן במקורות (בעיקר בתלמוד הבבלי):
- "מה ענין שבועה לכאן, מגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא" (בבא מציעא ה ע"ב). ביטוי זה נמצא בקטע של שיחה שאיננו במהדורת תרל"ג (מהדורת השחר), והוא נוסף במהדורת תרמ"ג (האחרונה שבחיי סמולנסקין).
 - "מאמר ערוך הוא מאן דקפיד קפדינן ליה"; כך במהדורות שיצאו בחיי סמולנסקין, ואילו במהדורת תרס"א הנוסח הוא "...קפדינן בהדיה", אולי כדי להתאימו ללשון הבבלי בפסחים ק ע"ב: כל דקפיד קפדי בהדיה.
 - "ומה צדקו החכמים באמרם 'כל יתר כנטול דמי' " (על פי חולין נח ע"ב; בכורות מ ע"א) – המרכאות סביב הביטוי הארמי ב"קבורת חמור" הן.
 - "כי קרובים למלכות שאני" – בקטע של שיחה.
 - "אבל דינא דמלכותא דינא" – בקטע של שיחה; ביטוי זה נמצא הרבה בבבלי.
 - "מפני דינא דמלכותא" – ראה הערתו של אבן-שושן במילונו, בערך דינא.

תרומת הלשון המאוחרת לאוצר המלים של "קבורת חמור"

מי שבודק את אוצר המלים של סופר מסופרי הדורות האחרונים, ובייחוד מי שבודק את מקורות לשונו, בדרך כלל הוא נוטה להסתפק בחלוקה המסורתית של לשון מקרא, לשון חכמים (במובנה הרחב) ולשון ימי הביניים (תפילה ופיוט, רש"י, רמב"ם וכיו"ב) – דהיינו, מקורות המופת הקלאסיים של הספרות העברית הקדומה. הדבר נובע משתי סיבות. האחת אובייקטיבית: כאמור, עדיין אין בידינו מילון היסטורי שלם של הלשון העברית, והמילונים הקיימים מקפחים דווקא את תקופותיה המאוחרות של לשוננו. הסיבה השנייה היא סובייקטיבית: עדיין אין אנו מעריכים נכונה את גודל תרומתם של הספרות הרבנית המאוחרת ושל סופרי ההשכלה עצמם – בני דורו של סמולנסקין ואלה שקדמו לו – ואת השפעתם של לשוננו.

בפרק אוצר המלים הלא-מקראי יש עשרות מלים וצירופי מלים (למשל, צירופי **עַל־א**), שנוצרו בספרות ימי הביניים המאוחרת. בשל קוצרה של המילונות העברית לא תמיד ניתן לקבוע בוודאות את זמנם. כאן אסתפק ברשימת צירופים הנמצאים ב"קבורת חמור" – מהם השגורים גם בימינו – שרווחו בספרות ההשכלה. במילונים החדשים מקצתם מובאים מן הספרות החדשה בלבד, או שכלל אינם רשומים. ייתכן שיש מהם שנוצרו בידי סמולנסקין, אבל רובם מתועדים מן הספרות שקדמה לו.

- **בול עץ (3):** תמיד בצירוף "עמד כבול עץ". במקרא (ישעיהו מד, יט) **בול עץ** הוראתו "גזיר עץ בלתי מעובד" (אבן-שושן). בהוראת גולם הוא משמש בספרות המאוחרת (לפי אבן-שושן, בעברית החדשה, ואינו מביא עדות).
- **בנות שחת (1):** "פניהן מוראים כפני בנות שחת". במקרא יש פעמיים **בני שחץ** (איוב).
- **בשבע עינים (1):** "בשבע עינים יחפשו אחרי כל מום רע בעם הזה". אבן-שושן מביא בערך "שבע" את הביטוי "השגיח (הביט) בשבע עינים" ומסמך אותו לזכריה ג, ט "על אבן אחת שבעה עינים". אם אמנם יש קשר בין המקרא הזה לבין הצירוף **בשבע עינים**, הרווח בעברית החדשה, מן הסתם אין זה קשר ישיר, ועדיין חסרות חוליות הביניים המקשרות את השניים.
- **גלי הפגעים (3):** איני יודע אם צירוף מקורי הוא של סמולנסקין, או שמא קדמוהו אחרים.
- **דברים של מה בכך (1):** ראה הערת בן-יהודה בסוף הערך "מה" (עמ' 2827 במילונו); וראה מה שכתבתי בלשונונו לעם כז (תשל"ז), עמ' 167–168.
- **זמן פביר (14):** צירוף זה, שהוראתו זמן רב, רווח מאוד בספרות ההשכלה, וכן בספרות הרבנית שקדמה לה.
- **יד המקרה (5),** וכן פעם אחת "ככדור בידי המקרה".
- **כך עלתה בימיו (2).**
- **למרות חפצו (5),** למרות רצונו (2).
- **מְדַחֵי אֵל דְּחֵי (5):** ניקודו של צירוף זה מובא כאן מכותרת פרק יז (וכותרות הפרקים מנוקדות ניקוד מלא). מלת דחי נמצא פעמיים במקרא: "כי הצלת... רגלי מדחי" (תהלים נו, יד); "כי חלצת... את רגלי מדחי" (שם קטז, ח). המילונים החדשים מביאים את הצירוף מדחי אל דחי מספרות ימי הביניים ומספרות המאה ה-19.
- **מורה שעות (1):** צירוף זה היה שגור בספרות ההשכלה, עד שחידש י"מ פינס בשנת תרמ"ה את המלה שעות. המילונים מביאים את הצירוף מורה שעות מספרות ימי הביניים המאוחרת (דוד גנז) ומספרות המאה ה-19. נח שפירא עסק במונח זה והביא עדויות רבות לו ולדומיו בלשונונו כו (תשכ"ב), עמ' 211; כז–כח (תשכ"ג–תשכ"ד), עמ' 350–351.
- **מחלת לב (1):** "כעבור ימים אחדים מתה הנערה החוטאת ממחלת לב".
- **מכאוב שנים (1):** הביטוי הרגיל בעברית הוא **כאב שיניים**.
- **מלא חובתו (1),** מלא חובותיו (1).
- **צור מחצבתו (1):** ראה מה שכתבתי בלשונונו לעם כז (תשל"ז), עמ' 175–176.
- **ראי מלוטש (2):** במקרא "בתער מלוטש" (תהלים נב, ד); "כראי מוצק" (איוב לו, יח). האומנם נצטרפו לו לסמולנסקין שני המקראות הללו, או שמא קדם לו מישהו בזה – קשה לדעת.

- רב תודות (1): "רב תודות לך על טוב לבך". בעלי המילונים מתלבטים בין רב תודות ובין רוב תודות. ראה הערת העורך (נ"ה טורטשינר) במילון בן-יהודה, בערך "רב" (עמ' 6342).
- שדה קטל (1): הביטוי הרגיל היום הוא שדה קרב.
- שחור מִשְׁחור (3): במילון אבן-שושן צירוף זה מסומן בסימן העברית החדשה, אבל הוא נמצא כבר במחברות עמנואל.
- שם חוזה ל- (1): "שמו יעקב חיים והיהודים הארורים יקראו לו המלשין, ואיש אחד מראשי העדה זבדיה שמו שכר מרצחים לרצחו נפש, כי הציג מרגלים על כל דרכיו וידע כי בלילה הזה שם חוזה לבני חברתו אשר כלם יחד יחפצו להלשין שנית אותם, ויודע הדבר לשר העיר וישלח אותי להזהירו" (עמ' 713). על פי ההקשר ייתכן, שהוראתו "קבע פגישה". הביטוי הקרוב ביותר במקרא הוא בישעיהו כה, טו: "כי אמרתם כרתנו ברית את-מות ועם שאול עשינו חוזה".
- תוגה חרישית (2): צירוף זה אופייני לספרות ההשכלה והתחייה. בידינו לפחות תריסר עדויות לשימוש בספרות העברית בשנים תרי"ז-תרע"ד (קלמן שולמן, אברמוביץ-מנדלי, אחד העם, ברדיצ'בסקי ואחרים).
- על אף נטייתו הברורה של סמולנסקין להעדיף את אוצר המלים של המקרא, רשימה זו של 21 צירופים מילוניים וקולוקציות מעידה על פתיחותו לקלוט חידושים בתחום אוצר המלים.

אמרות-עם ופתגמים

- ברשימה שלהלן, בצד ביטויים שיש להם זיקה למקורותינו אבל אינם נמצאים בהם כניסוחם, יש ביטויים שהם, כנראה, תרגום של אמרות בלשונות אירופיות. כל ביטוי כזה מצריך מחקר זוטא כדי להתחקות אחר מקורותיו, והדבר חורג ממסגרת מאמר זה. החשוב לענייננו הוא, שסמולנסקין עושה שימוש באמרות עממיות, בעיקר בקטעי השיח שב"קבורת חמור".
- הגונב מן הגנב פטור (1): אבן-שושן וכנעני אינם מביאים ביטוי זה במילוניהם. י"ח טביוב מביאו בספרו אוצר המשלים והפתגמים, תרפ"ב, ואומר: "כך שגור בפי הבריות (ובהלצה)".
- הנעשה אין להשיב (3, פעם אחת בקטע שיחה). אבן-שושן מביא צירוף זה בערך "עשה", ואומר: "על פי רה"ש כט ע"ב, ושם: אין משיבין לאחר מעשה". מקור זה שמביא אבן-שושן רחוק בניסוחו מן הנוסח המקובל: "אתה הנעשה אין להשיב". השווה במקרא: "כי כתב אשר נכתב בשם המלך... אין להשיב" (אסתר ח, ח).
- "כאשר יראו אזניהם כן יראו אותי" (בקטע שיחה).
- "כה אוכה להיות בגן עדן כאשר הוא לא ידע עד מה" (בקטע שיחה).

- "הלא תדע משל עם הארץ 'כאשר לא ימצאו דגים – אז גם הסרטן לדג יחשב" (בקטע שיחה. המרכאות הפנימיות במקור הן).
- "וראש הקהל הביט כהתרנגול בכני אדם" (בקטע שיחה). תן דעתך לצירוף כהתרנגול – מלה מלשון חכמים בצירוף ה"מקראי" כה. באותו קטע שיחה עצמו נמצא ביטוי דומה: "השתדלן בפני זבדיה הוא כקוף כפני אדם" (על פי בבא בתרא נח ע"א).

השפעת הלעז

השפעות גלויות של הלעז האירופי (יידיש, גרמנית, הלשונות הסלאביות) כמעט אינן נמצאות באוצר המלים של "קבורת חמור". דוגמה יחידה של מלה זרה היא שמפניה: "ואז הביאו יין שמפניה וכוסות וישתו השרים" (עמ' 719). בשני מקרים סמולנסקין משתמש במלת על שלא כדרך העברית, בהשפעת הלשונות האירופיות: "לא יחכו עוד על הקיץ" (עמ' 666); "לחלק בשר ויין לעבני העיר על ימי החג האחרונים" (עמ' 732).

לעומת השפעתו המזערית של הלעז על אוצר המלים של "קבורת חמור" עמוקה השפעתו של תחביר הלשונות האירופיות על תחבירו של סמולנסקין. בספרו יש עשרות דוגמאות של משפטי מחזורת (פְּרִיזוּת) בני מאה מלים ויותר, שאין למצוא כדוגמתם בספרותנו העתיקה. סוג המחזורת המצוי ב"קבורת חמור" הוא אשכול גדול ומסועף של משפטים התלויים זה בזה תלות של שעבוד בתוך שעבוד; לפעמים יש שלוש או ארבע דרגות שעבוד. החוט המבריק את המחזורת הרי זה משפט, שחלקו בראשה וחלקו בסופה. בין הרישא והסיפא עשרות משפטים ופסקיות המשתלשלים זה מתוך זה. המרחק הרב שבין הרישא לסיפא מחייב לפעמים לחזור בסיפא על חלק מן הרישא. דוגמה אחת מגי רבות ממחישה את מבנה המחזורת של סמולנסקין:

גם בעת ההיא

אף כי מבוכה גדולה היתה בעיר,
אחרי כי רבים מסוחריה הובלו בויקים לעיר הפלך
וחרב המשפט עופפה על פני רוב יושביה,
וכל עושי מקנה וקנין חרדו לרגעים משואת פתאום,
והחרדה הגיעה גם עד המלמדים כחדריהם והבחורים בישיבותיהם,
כי כן דרך העם הזה להגדיל כל דבר כשמחה כפחד,
ועל כן הוציאו קול כי שר הפלך והמלשין נטו ידם
לא לבד לבער כל סחורה אסורה מטעם הממשלה,
כי אם גם לאסור אסר לבל יקחו נשים להבנים
בטרם מלאו להם שמונה עשרה שנה
ולהשבית החדרים והמלמדים והישיבות.

והדבר הזה קשה לישראל הרבה יתר מעני ובית אסורים,
 וכל היום חשבו מחשבות איך להנצל מהפח
 ואיך לבער את הרע מקרבם,
 את המלשין אשר גלה מצפוניהם,
 וכל שיחותיהם היו רק בהמלשין ובשר הפלך,
 עד כי חדלו המלמדים מהכות את תלמידיהם באמרם בלבם:
 הן עוד מעט ותשבר זרוענו
 ומה נועיל כי נפגע בהם עוד ימים אחדים,
 והתלמידים נשאו ראש
 ולא שמו לב להגמרא
 בתקותם כי עוד מעט יצאו למרחב
 ותמו הגמרות והמלמדים מהארץ.
 וגם הנשים בבית התפלה חדלו מספר אשה לרעותה,
 מה נמצא בקלחת שכנתה בשבוע ההוא,
 ומה ענתה שכנת על קללות אישה,
 [בדאגתן לבנותיהן הבתולות],²¹
 כל אלה נשכחו רגע מהעיר ואות גדול הוא כי רבה מבוכתם,
 ובכל זאת גם בעת הרעה ההיא
 לא שכחו שומרי הדת אף רגע את חובתם,
 לא את חובותיהם אשר בלייפציג ומסקוא
 אשר נושיהם רחוקים מהם
 ולא יביאו מגפה על העיר,
 כי אם חובתם לאלהיהם ולעמם,
 לבקש אחרי חטאים
 אחרי כי מגפה פרצה בעיר
 ותקח שנים מנכבדיה,
 לפני שני ירחים טרפה באפה את רבי געטציל שמריה
 גבאי החברה הקדושה,
 אשר רק שבעים שנה מלאו לו
 ולולא מת
 כי אז אולי חי עוד
 עד מאה ועשרים שנה,
 ועתה שלחה ידה גם ברבי אהרן
 אחד מראשי העדה הנודע לנו,
 אשר חלה את חליו

21. המלים "בדאגתן לבנותיהן הבתולות" אינן במהדורת השחר, ונוספו במהדורת תרמ"ג. במהדורת תרמ"ג מלת הבתולות יש אחריה פסיק, ואילו במהדורת תרס"א (אחרי מות המחבר) באה אחרי הבתולות נקודה.

מעט אשר שב הביתה מהאספה
אשר החרימה את המלשין
ולא הגיע לשנת השבעים,
והמגיד אמר בפרוש בהספרו עליו
כי מפני הרעה נאסף הצדיק
מפני עון הדור,

ובעת רעה כזאת שכחו כרגע את המלשין ושר הפלך והאסירים
וישימו לבם לבקש החוטאים אשר בפשעם מתו שני הנכבדים. (פרק יד, עמ' 675).

דוגמה נוספת של מחזורת מובאת לעיל בפרק אוצר המלים הלא-מקראי. ריבוי
הפריזדות (בייחוד בפרקים יא, יג, יח, כא) הוא מן הדברים העושים את קריאת "קבורת
חמור" קשה, אפילו לקורא בן דורנו, שהוא מורגל בעברית שתחבירה מושפע השפעה
עמוקה מן הלשונות האירופיות.

זרויות מורפולוגיות

כמה מן הזרויות המורפולוגיות שב"קבורת חמור" מוסברות ברצונו של המחבר
להיצמד אל צורות מקראיות נדירות. למשל, הצורה ללעיג (= להלעיג, ארבע
פעמים) עשויה על פי צורות כמו לחטיא (קהלת ה, ה), לסתיר (ישעיהו כט, טו), לעביר
(שמואל ב יט, יט) ועוד. במקרא אין להלעיג אף לא ללעיג, ולפיכך היה סמולנסקין
חופשי ליצור את הצורה הרגילה להלעיג, ובכל זאת בחר בצורה הנדירה.

דוגמה נוספת היא הצורה הוקר (= הוקיר): "אך עתה בימי תשובתו הוקר רגליו
מביתו ומבית רעיו" (עמ' 403). כאן פעלה הדבקות בפסוק "הקך רגלך מבית רעך"
(משלי כה, יז), אף על פי שששתבה התפקיד הדקדוקי: במקרא הקך הוא צורת הציווי,
ואילו אצל סמולנסקין זו צורת הנסתר בעבר.

צורת המקור בלמ"ד של בניין הפעיל נכתבת לפחות בשמונה מקרים בלא יו"ד.
אין אנו יודעים בוודאות אם עניין של כתיב חסר שבהסר הוא, או שמא פעל כאן
ההיקש לצורות המקור הנפרד – להבט (יש ב"קבורת חמור" גם להביט), להגד (4),
להסתר, להקשב, להקך: "רגשותיה וחושיה החלו להקך עשתנות" (עמ' 734). השווה
במקרא: "פְּהָקִיר בור מימיה כן הִקְרָה רעתה" (ירמיהו ו, ז). מנדלקרן מעיר
בקונקורדנציה: הקרה = הקירה?

זרויות בשמות המספרים

הנורמה בענייני דקדוק, כפי שהיא מקובלת בדורות האחרונים, מבוססת בדרך
כלל על דקדוק לשון המקרא. מאחר שבעיני סופרי ההשכלה הייתה לשון המקרא
המופת והאידיאל הלשוני, ניתן להניח שסטיות מן הנורמה יש להן הסבר כלשהו.

ההסבר יכול להיות היצמדות לצורה לא רגילה במקרא, כדרך שראינו בפרק הקודם, או השפעת העברית המאוחרת (הרבנית?) על לשונו של הסופר. להלן דוגמאות של זריות בשימוש שמות המספרים:

• "בליל יום העשרים לחדש כסליו ארבעה שנים לפני קרה המקרה אשר ראינו בבית התפלה" (עמ' 412). במהדורת תרמ"ג תיקן סמולנסקין וכתב: "ארבע שנים בטרם קרה המקרה".

• "ותתחלחלנה ארבעת בנותיה" (עמ' 527). גם במהדורת תרמ"ג "ארבעת". רק במהדורת תרס"א (אחרי מות המחבר) "ארבע בנותיה". שמא תיקן המהדיר המאוחר הווא?

• "גם את שתיים עשרה המזלות" (עמ' 720). לא תוקן גם במהדורות האחרות. שמא בהשפעת צורת הריבוי בסיומת -ות.

• "נכונים היו לשלם פי שבע במחירה" (עמ' 715). על אף תיקון המתקנים כך רווח גם בימינו: פי שתיים, פי שלוש וכיו"ב.

• "הלכו יחפי רגל ביום התשיעי באב ואיש לא לעג להם" (עמ' 720). המתקנים בדורנו ממשיכים להתנגד לביטויים כגון השישי ביוני, הראשון ל/ באפריל וכו'. אף על פי שהצירוף תשעה באב הוא כל כך שגור, סטה ממנו סמולנסקין – אולי בהשפעת המקרא: "ביום התשיעי" (במדבר ז, ט).

מהדירים, היזהרו בתיקוניכם!

ברצוני לסיים סקירה זו באזהרה למהדירי טקסטים מספרות ההשכלה. למותר להזכיר כאן את הגישה הפילולוגית הקלאסית: ההדרת טקסט מתקופה אחרת כרוכה בהבנת הרקע התרבותי, הנושא והלשון של הטקסט.

יצירות הספרות של תקופת ההשכלה שלנו כתובות בדרך כלל בכתב חסר – לעתים חסר שבחסר – מתוך רצון לחקות את הכתיב המקראי (וזה, כידוע, אינו עשוי מעור אחד). רק לעתים רחוקות הסופר מנקד ניקוד חלקי, ולעתים קרובות הדבר מרמז על זיקה לצורה או לפסוק שבמקרא. הכתיב החסר והיעדר הניקוד יוצרים צורות רבות מאוד, שיכולות להתפרש לשתי פנים ויותר. מהדירים בימינו נוטים לסטנדרטיזציה של הכתיב והפיסוק, בהתאם למקובל בימינו, לנוחות הקורא בן הדור שלנו. לא זו בלבד שמילוי הכתיב יוצר צורות כגון צוהריים (עמ' 305 במהדורת תשכ"ט; במהדורות המקוריות צהרים), ויותר משהן מקילות את הקריאה הן צורמות את העין; מילוי הכתיב בידי מי שאינו אמון על דרכי לשונם של סופרי ההשכלה יוצר מלים וצורת דקדוק שהסופר לא התכוון אליהן כלל, ונמצא המהדיר מקלקל במקום להועיל. אביא כמה דוגמאות מתוך מהדורת תשכ"ט (ראה לעיל, הערה ז) של "קבורת חמור":

• עמ' 186: "להרבות כבוד ספרותנו". במקור וכן בכל המהדורות הקודמות ספרתנו. המלה ספרות נתחדשה בשנת 1861, והידושה מיוחס לסופר א"ב גוטלבר. ²² בלי ספק הייתה מלה זו ידועה לסמולנסקין, אבל הוא העדיף להשתמש במלה המקראית ספרה (תהלים נו, ט), שבמקרא הוראתה אינה מחוורת, ואילו סופרי ההשכלה הרבו להשתמש בה בהוראת "ספרות". הוספת ויו למלת ספרתנו מייחסת לסמולנסקין מלה שלא התכוון לה כלל.

• עמ' 76: "...ולמצודה פרושה לרגליו אשר בחבליה ייתמך" (היינו צורת נפעל). אולם בעמ' 133 כתוב: "כי בחבלי פשע שפתיו יתמוך עוד יותר מיום ליום" (היינו צורת בניין קל). וכיוצא בשניים אלה בעמ' 114: "עד אשר בחבלי חטאתיכם תתמכו ולא תוכלו צאת מהם" (היינו צורת הקל, שהרי לו היה זה נפעל, לפי כללי הכתיב המלא צריך היה לכתוב תיתמכו). כל שלושת המקומות הללו מיוסדים על מקרא מפורש: "ובחבלי חטאתו יתְמַך" (משלי ה, כב). מן הכתיב החסר של סמולנסקין אין ראיה: יתמך, תתמכו. אולם מן הפסוק יש ויש ראיה, והצורות של נפעל הן. כך נהג המהדיר של מהדורת תשכ"ט במקרה הראשון: ייתמך; ואילו בשני המקומות האחרים הניח צורת הקל, ולפיכך כתב יתמוך, תתמכו.

• הצורה רחפו מופיעה ב"קבורת חמור" שמונה פעמים, וכמעט תמיד בזיקה למלת עצמותיו. הביטוי מיוסד על המקרא "רְחַפוּ כָּל עֲצָמוֹתַי" (ירמיהו כג, ט). במהדורת תשכ"ט שמר המהדיר על כתיב המקור בחמישה מקומות (בעמ' 52, 96, 127, 170, 195), אולם בשלושת המקומות הנוותרים הוסיף יו"ד, ריחפו (בעמ' 64, 84, 86), וכך נוצרה צורת בניין פיעל. אפשר שהושפע מן המקראות שהבינוני וצורת העתיד של הפועל רחף משמשים בהם בבניין פיעל (בראשית א, ב; דברים לב, יא).

סיכום

חלקו הגדול של מאמר זה יוחד לאוצר המלים הלא-מקראי של "קבורת חמור". עובדה זו אסור לה שתסיט את הקורא מן המסקנה, שבכל זאת היסוד השולט בספר זה הוא היסוד המקראי. הדבר בא לביטוי בולט הן באוצר המלים והצירופים הן בדקדוק ובכתיב. כאמור, למעלה מ-90% של 3213 ערכי המילון הראשיים מלים מקראיות הן. אשר לצירופים – ספירתם קשה: הן בשל הקושי להגדיר יחידה מילונית של שתי מלים ויותר מה היא, הן בשל הטכניקה הנקוטה בעבודת המילון ההיסטורי ללשון העברית, טכניקה שבה המחשב "מפרק" את הטקסט לתיבותיו ומטפל בערכה המילוני של כל תיבה לעצמה, אך לא בצירופיה.

במילון עברי כללי, כדוגמת מילונו של אברהם אבן-שושן, מספר ערכי-המשנה של

²² ראה מה שכתבתי על מלה זו בלשונונו לעם כא (תשל"ל), עמ' 220–222; כג (תשל"ב), עמ' 217–218. כמו כן ראה את שהעירו יצחק עקביהו בלשונונו לעם כא (תשל"ל), עמ' 77–78 ושמואל אשכנזי, שם, כד (תשל"ג), עמ' 276; כז (תשל"ו), עמ' 158.

צירופים מילוניים קטן בהרבה ממספר הערכים הראשיים של המלים היחידות;²³ לעומת זאת במילון מיוחד לסופר או לספר – אני נוהג לכנותו "מילון סטיליסטי" – היחס הוא בהחלט "לטובת" הצירופים: כלומר, מספר הצירופים המילוניים עולה בהרבה על מספר המלים היחידות. אם דבר זה נכון גם במקרהו של "קבורת חמור", שכאמור מספר ערכיו הראשיים הוא 3213, אפשר שבמילון סטיליסטי של ספר זה היו מיתוספים להם עוד 4000–5000 ערכי-משנה של הצירופים המילוניים. רק בדיקת מקורם של צירופים אלו הייתה קובעת, אילו מהם מצויים במקרא ואילו אינם במקרא. אף דקדוקו של "קבורת חמור" בתכונותיו הבולטות דקדוק מקראי הוא. אולם דבר זה כשהוא לעצמו אין בו להפתיע, שהרי גם בספרות העברית שלאחר תקופת ההשכלה הדקדוק מיוסד בעיקרו על דקדוק המקרא. החידוש בסגנונו של סמולנסקין הוא בתחביר היחידות הגדולות: המשפט, ובעיקר היחידות הגדולות ממשפט (הפרזות). נראה לי, שסמולנסקין הוא המספר הראשון בספרות העברית החדשה שהשפעת התחביר האירופי חדרה אל כתיבתו חדירה עמוקה כל כך (מבחינה זו אין הוא יכול, לדעתי, לשמש היום מופת של סגנון עברי משובח).

סגנונו של סמולנסקין אינו דוגמה של לשון "מעורבת" או "סינטיטית", כדרך שיש המכנים את סגנונו של מנדלי. היסודות הלא-מקראיים שבלשונו לא הותכו אל תוך המסד המקראי, אלא רק נמהלו בו "מיגון" נמוך. מבחינה זו הוא קרוב אל דרכו של מאפו ב"עייט צבוע".

מסקירת לשונו של סמולנסקין ב"קבורת חמור" עולה תמונה של סופר משכילי שהאידיאל הסגנוני שלו הוא המקרא, אבל הוא פתוח לקלוט יסודות מכל תקופות הלשון העברית: הן ממופתיה הקלאסיים הקדומים, הן מסגנון כתיבתם של רבנים בדרות המאוחרים, הן מסגנונם של סופרי ההשכלה שקדמו לו ואף מבני דורו שלו. סמולנסקין ממשיך את דרכם של אברהם מאפו ב"עייט צבוע" ושל קלמן שולמן ב"מסתי פאריז". אין הוא מפורצי הגדר כאברמוביץ, כליליינבלום וכל"ג. היום, בראייה לאחור, קשה לראות בו אחד ממעצבי סגנון הכתיבה העברית המודרנית.

23. בסופו של "המילון החדש" מאת אבן-שושן יש טבלת סיכום של מספר הערכים במילונו. מן הטבלה אנו למדים, שמספר הערכים הראשיים ("ערכי היסוד" בלשונו של אבן-שושן) הוא 33,550, ואילו מספר ערכי-המשנה (בלא ערכי-המשנה הבינלאומיים ובלא ראשי התיבות) הוא 35,070; ואולם מתוך אלה יש לחסר לפחות 8300 ערכי-משנה של בנייני הפעלים, שנוספו על בניין היסוד, שהוא הוא הערך הראשי. את התשובה לעניין זה ימצא המעיין במוסף "אוצר לשוננו במספרים", אף הוא בסוף המילון. שם נקבע שמספר השורשים הוא 3400, ואילו מספר הפעלים לבנייניהם הוא 11,700. הווי אומר: אם אכן כל השורשים יש מהם פעלים, כי אז ערכי-היסוד של הפעלים מספרם 3400 בלבד, ואילו כל שאר 8300 בנייני הפעלים הם בגדר ערכי-משנה. אם נחסר מספר זה (8300) מן המספר הכולל של ערכי-המשנה (35,070), נקבל כ-26,700 ערכי-משנה. וגם מספר זה אינו משקף נאמנה את מספר הצירופים שבמילון אבן-שושן, מפני שבתוך ערכי-המשנה יש גם ניבים, אמרות ופתגמים שאינם יחידות מילוניות ממש על פי תפיסתנו.

